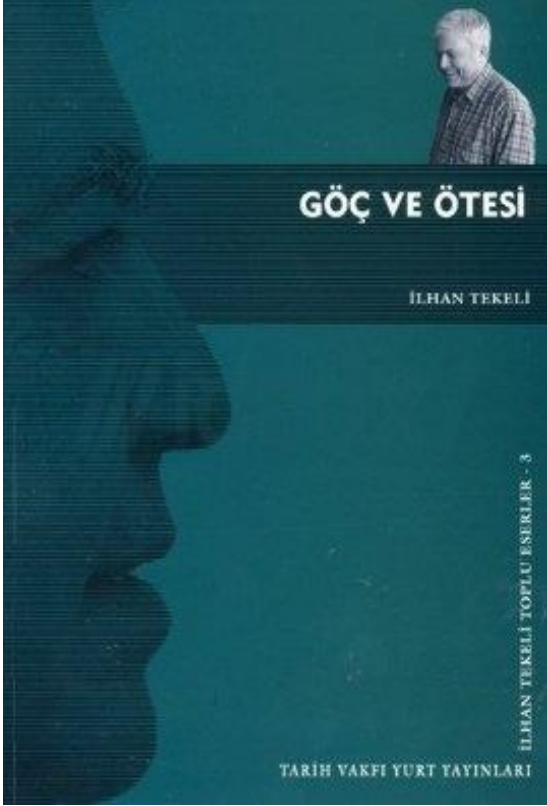

İlhan Tekeli (2008). *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 240 s., ISBN: 9753332217.

Dilek ÖZSOY

İlhan Tekeli'nin “Göç ve Ötesi” kitabı, toplu eserler serisinin üçüncüsü olup 9 çalışmanın bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Kitapta “Göç Teorileri ve Politikaları Arasındaki İlişkiler”, Türkiye Tarımında Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler”, “Kalkınma Sürecinde Marjinal Kesim ve Türkiye Üzerine Bir Deneme” başlıklı çalışmalar yazarın “Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler” adlı kitabında yer alan 11 çalışma içerisinde de yer almaktadır.

Kitapta genel olarak vurgulanan nokta, küreselleşen dünyada insanın belli bir coğrafyaya bağlı olarak yaşaması yerine, doğrudan ölümüne kadar belli bir

güzergâhta yer değiştirdiği anlayışına geçilmesi sürecinin yaşanmasıdır. Bu nedenle kitabın adı göç kavramının bir adım ötesinde olduğu için “göç ve ötesi” olarak isimlendirilmiştir.

Kitapta sunulan ilk çalışma “Göç Teorileri ve Politikaları Arasındaki İlişkiler”dir. Bu çalışmada, üretim kararlarının nasıl şekillendiği ve emeğin nasıl kullanıldığı konusuna yer verilmiş olup, emeğin zorunlu ve gönüllü olarak, üretimin ise merkezi ve desantralize seçimi ile dört ayrı tip tanımlama ortaya çıkmıştır. Bu tanımlamalara göre birinci tip, üretim yerinin merkezden belirlendiği, emeğin zorunlu tutulduğu durumu ifade etmekte olup, tarih içinden örnek olarak Osmanlı sistemindeki “sürgün” ile kurumsallaştığı belirtilmiştir. İkinci tipte ise üretim yerinin seçiminde merkez dışı karar söz konusu iken emek talebi zorla karşılanmakta olup, “esir ticareti” bu türe örnek olarak

verilmiştir. Bu iki kategorinin genel anlamda tarihî nitelikte olduğu, üçüncü ve dördüncü tiplerin göç kavramını oluşturduğu belirtilmiştir.

Üçüncü tip göç tanımlamasında, üretim kararı merkezden verilip, kişiler gönüllü olarak yer seçerken, dördüncü tipte üretim kararı ve emek talebi açısından piyasa mekanizmasının hâkimiyeti söz konusudur. Bu sistemde üreticilerin emek arzının ne olacağını bilmek için sağlam göç tahminlerine ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir. Buna göre üçüncü ve dördüncü tip göç olgularında, göç politikaları, emeğin kendi isteği ile çalışma yerini seçebilmesi nedeniyle dolaylı araç niteliğinde olduğu belirtilerek, göç politikasının uygulanmaması durumunda piyasanın oluşturduğu durumun geçerli olacağı kabul edilmektedir.

Kitabın bu ilk bölümünde sosyal sistemde göçü ortaya çıkaran nedenler, göç tipleri, göç eden kişilerin karar verme süreçleri, göç kararını etkileyen değişkenler, göç eden kişinin özellikleri incelenerek, kişilerin göç davranışlarının sistem talepleri açısından değerlendirmeleri yapılmıştır.

Göç olgusunun sistem yönü ile değerlendirilmesinde, göçün sadece miktar açısından değil, aynı zamanda kalite bakımından da farklılaşmasının önemi vurgulanmıştır. Göç eden kişilerin niteliğine göre göçün ne kadar zamanda işlevsel olduğunun değiştiği, göç eden kişilerin uyum sorunu dışında sistemin emek talebinin miktar olarak karşılanıp karşılanmadığının ayrı bir göç politikasını gerektirdiği, göçün gecikmeli oluşması hâlinde toplumda hareketliliğin artırılması gerekliliği açıklanmıştır. Sosyal sistem dönüşümlerine bağlı olmaksızın gerçekleşen göç bağımsız değişken olarak değerlendirilmiş ve bu süreçte “marjinal kesim” denilen iş türlerinin oluşumuna neden olduğu anlatılmıştır.

Göç konusunda değinilen diğer bir konu ise göç politikaları ile göç alan ve veren yörelerin nüfus kompozisyonlarındaki değişikliklerin değerlendirilmesidir. Göç konusunda uygulanacak dolaylı politikalarla piyasa sistemi kısa vadede bazı sıkıntılar yaşamakla birlikte, uzun dönemde piyasa sisteminin etkinliğinin artacağı, nüfus dağılımının ülke yararına olacağı yönündeki görüş savunulmuştur.

Kitabın ikinci çalışması “Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler”dir. Bu çalışmada Türk göç tarihinin 1860-2010 dönemi, göçlerin niteliklerine göre dört kategoride incelenmiştir. Buna göre birinci kategoride 1860-1927 arası, “Balkanlaşma göçleri”, ikinci kategoride 1945-1980 yılları arası “kentleşme” süreci, üçüncü kategoride 1975 sonrası “kentler arası göç”, dördüncü kategoride ise “yaşam güzergâhları” olarak incelenmiştir.

Çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun küçüldüğü, ulus devletlere bölündüğü savaş döneminde gerçekleşmiş olan “Balkanlaşma göçleri”nin, hem iç hem dış göç niteliği taşıyan zorunlu göç kategorisine girdiği belirtilmiş, niteliği

açısından bir tür kademeli geri çekilme olarak tanımlanmıştır. Bu göçler ile tarımın yeni teknolojilere kavuşarak, yeni ürün kompozisyonları oluşturarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllardaki nüfus kompozisyonunun oluşumuna etkisi vurgulanmıştır.

Çalışmanın ikinci kategorisi yapısal değişimi de içeren “kentleşme” konusu olup, bu yapısal ve sancılı dönüşümün Türkiye’de Avrupa’ya göre çok kısa bir sürede yaşandığı belirtilmektedir. 1945’te yüzde %20 olan kentli nüfus oranının 2000’lerde %80’lerin üzerine çıktığı belirtilmiştir. 1950-1955 döneminde kırdan kente göçün Marshall Planı ile tarımdaki hızlı makineleşme ile açıklanması görüşünü, salt tarımdaki makineleşmeye bağlamanın doğru olmadığına ilişkin açıklamalarda bulunularak, bu konu ile ilgili yapılan pek çok çalışma sonucunda köyden kente göçün, kentteki gelişmelere bağlı olduğu ifade edilmiştir. Kırdan kente göç kapsamında, göç edenlerin kente uyum süreçlerinde gecekondulaşma süreci, enformal kesimin oluşumu ve kültürel dönüşüm süreçleri değerlendirilmiştir.

Üçüncü kategoride kentleşme sürecinin tamamlandığı yaklaşımıyla tüm iç göçlerin kentler arası göç hâline geldiği belirtilmektedir. Bu kategorideki göçün salt yaşam yeri değişikliği olmadığı, bireyle ilgili dönüşüm beklentilerinin etkin olduğu üzerinde durularak, daha az uyum sorunu yaşandığı, akışkanlığı yüksek nitelikte bir göç olduğu şeklinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Son kategoride göç kavramı yerine küreselleşme ve bilgi toplumuna geçilmesi ile yaşam güzergâhları tanımının oluşması açıklanmıştır.

Kitabın üçüncü çalışması “Türkiye Tarımında Mekanizasyonun Yarattığı Yapısal Dönüşümler ve Kırdan Kopuş Süreci”dir. Bu çalışmada 1948-1970 döneminde Türkiye’deki kırdan kente göç ve sosyal yapının dönüşümü ele alınmıştır. 2. Dünya Savaşı sonrasında nüfus artış hızının artmasıyla beraber tarımsal kesimde de hızlı bir mekanizasyonda yaşandığı belirtilmiştir. Türkiye’de Marshall planı ile birlikte 1948-1956 döneminde traktör sayısının 1 800’den 44 000’e çıktığı, 1956’dan sonra bu hızın yavaşladığı, 1963 sonrasında montaja dayalı traktör üretimine başlandığı ifade edilmiştir. Ekilen arazi miktarının 1948 yılında 15 408 bin hektardan 1956’da 24 329 bin hektara yükseldiği, tarımsal üretimin 1950’de 100, 1956’da 169,9, 1962’de 184,3 1970’de 270 olduğuna ilişkin istatistiki bilgi aktarımı yapılmıştır. Bu veriler doğrultusunda 1948-1956 döneminde tarımsal kesimde iş gücünün açığa çıkmadığı ve göçün nedeninin kıyın iticiliği olmadığı değerlendirilmesinde bulunulmuştur.

1948-1962 dönemindeki üretim artışının ekim alanındaki artıştan, 1963 sonrası üretim artışının ise tarımsal girdi artışları nedeniyle olduğu açıklanmıştır. 1948 sonrasında makineleşmeyle birlikte, yerel pazar yerine ülke pazarının gündeme geldiği belirtilerek, traktörün tarıma girişiyle kırsal alanda işletme

büyükliğünde değişim gerçekleştiği ifade edilmiştir. Karayollarındaki gelişmeye paralel olarak pazar için üretime geçen büyük işletmeler olduğu, Türkiye'de küçük pazarlardan büyük pazarlara geçişin piyasa mekanizması ile gerçekleştirilmeye çalışıldığı, 1948 yılından sonra traktör sahipliğine dayanan girişimcilikle işletme yapısının çeşitlendiği, topraktan kopan köylünün ya tarımsal işçiliğe yöneldiği ya da şehre göç etmek durumunda kaldığı belirtilmiştir. Üretilen ürün tipine ve emek yoğun olup olmama durumuna göre toprağın bölgelere göre farklı şekilde kutuplaştığı sonucuna varılmıştır.

Kırsal alandaki işletme yapısındaki değişiklikler bu alanda karşılıklı tamamlayıcılık ilişkileri oluşturmakta ve göçün hızını yavaşlatıcı mekanizmalar oluşturmaktadır. Toprak mülkiyetinde yaşanan bu gelişmeler sadece işletme büyüklüğünü değil aynı zamanda kırsaldaki aile tipini de değiştirmiştir. Büyük işletmelerde geniş aile, orta büyüklükteki işletmelerde geçici geniş aile, küçük işletmelerde ise çekirdek aile yapısı esastır. İşletme büyüklüğündeki değişiklik aile iş gücünde de değişiklik yaratmıştır. Önce geçici göç niteliğindeki yapı, tüm ailenin iş gücünün tarım işçisi hâline dönüşümünü sağlayarak kalıcı göç durumuna gelmekte ve çekirdek aile hâline dönüşüm gerçekleşmektedir.

Kırsal alandaki dönüşüm zaman içinde işlevini devam ettirmektedir. Bir yandan teknolojik gelişmeler hızla devam ederken diğer taraftan geri teknolojiyi kırsal kesim devam ettirmektedir. Emeğin fazla olması küçük işletmeler yoluyla nüfusun kırdan kalmasına imkân sağlayan mevsimlik işleri oluşturmuştur.

Sonuç olarak tarımda mekanizasyon ve kapitalistleşme kırdan kopuşları yaratırken, kırsal kesimde marjinal kesimler yaratarak kırdan kalmayı sağlayan mekanizmalar oluşturmuştur.

Kitabın dördüncü çalışması “Türkiye'nin Yaşadığı Hızlı Kentleşmenin Öyküsünü Modernist Meşruiyet Kavramını Merkeze Alarak Kurmak”tır. Türkiye'nin kentleşme dönüşümüne 1948 yılında başladığı, Avrupa'ya göre iki misli hızla bu süreci yaşamış olduğu ifade edilmiştir. Sermaye açısından zayıflığı ve hızlı yaşanan kentleşmenin önemli sorunlar yarattığı vurgulanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'deki hızlı kentleşme, kentsel planlama konusundaki mevcut kapasite ve zihniyet açısından uygun bulunmuyordu. Kırdan kente göçen nüfusun gelir düzeyinin düşük olması ve kente uygun yerleşme olanağı bulunmaması nedeniyle konut sorunu gecekondularla çözülmüştü. Hızlı kentleşme ile karşılaşılan sorunlara dolmuşçuluk ve yapsatçılık gibi pratik çözümlerin getirildiği, bu çözümlerin düşük yoğunluklu mahalle ve kentlerden yüksek yoğunluklu yeniden yapılanmış altyapısı yetersiz yerleşim yerleri oluşturduğu belirtilmiştir. Bu noktada modernist meşruiyet ya bu kitlelerin kente gelmesinin engellenmesi ya da yasal olmayan şekilde imar edilmiş gecekonduların yıkımını talep etmekteydi.

Zaman içinde modernist çözümlerin karşısına imar aflarının çıkmasıyla Türkiye'nin böylesine büyük dönüşümde spontan çözümlerle uyum sağlamaya çalıştığı belirtilmiştir. Eski kentlilerin yeni kentlileri kabulünün uzun zaman aldığı, kır ve kent kültüründe etkileşim yaşandığı ifade edilmiştir. Arabesk müziğin ilk başta devlet medyasında dışlanması daha sonra piyasa mekanizması içinde etkili olması ve zaman içerisinde dönüşümler geçirerek meşruiyetini kabul ettirmesi bu konuya örnek olarak verilmiştir.

Kitabın beşinci çalışması “Kalkınma Sürecinde Marjinal Kesim ve Türkiye Üzerine Bir Deneme”dir. Bu çalışmada göç ile dönüşüm olgusunda marjinal kesimin nasıl ortaya çıktığı araştırılmıştır.

Çalışmada tarımdaki marjinal verimlilik üzerine Lewis'in varsayımları ve buna getirilen eleştirilere yer verdikten sonra, tarım kesiminde marjinal verimliliğin sıfır veya sıfıra yakın olduğu görüşünün kabulünün tüm tarım kesimi için mümkün olmadığı belirtilmiştir. Daha sonra Lefebvre'in tarımsal iş gücünü kendine yeterli tarım yapan ve ticari tarım yapan diye ayrılmasının ve geleneksel ve modern tarımın birbirinden etkilenmeyeceği varsayımının yapılmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir.

Tarım kesiminde toprak kutuplaşması sonucunda ortaya çıkan farklı grupların oluşturduğu, modern ve kendine yeterli kesimin birbirinden kopuk iki kesim olmadığı belirtilerek, kendi emeğine dayanan, düzensiz, örgütlenmemiş işlerde çalışarak şehirde geçimlik gelirle çalışan marjinal kesimin ortaya çıkışına ilişkin modellere yer verilmiştir. Çalışmada marjinal kesimin yapısı, örgütlenme düzeyi açıklanarak ayrıntılı bir şekilde tanımlamasına gidilmiştir. Buna göre marjinal kesimin, örgütlenmemiş küçük girişim düzeyi nedeniyle düşük verimliliğe ve yüksek iş değiştirme oranına sahip olduğu belirtilmiştir.

Çalışmadaki marjinal kesim davranışları üzerinde durularak, marjinal kesimin varlığının, örgütlü iş kesimlerince emilmeyen artık iş gücüne, kırdan kente göçe, şehir nüfusunun büyüklüğüne, şehirdeki örgütlenmiş iş gücünün artışına göre değiştiği belirtilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise Türkiye üzerine marjinal kesim ile ilgili bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre istihdam verilerinin tamamı kullanılarak, örgütlenme durumu, iş yeri büyüklüğü ve meslekler esas alınarak alternatif marjinal kesim tahminleri yapılmıştır. Elde edilen bu hesaplamalardaki marjinal kesimin davranışlarına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirme sonucunda kırdan kente gelen göç şehirdeki örgütlü iş gücü tarafından emilememekte, şehirdeki iş olanaklarına bağlı olmaksızın gelenler şehrin iş gücü yapısını değiştirici zorlamalar yaparak şehre uyum sağlamaktadır.

Kitabın altıncı çalışması “Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu”dur. Çalışma Osmanlı İmparatorluğu'nun zorunlu yer değiştirme ve nüfusunun mekânda yeniden dağıtım politikası konusunu içermekte olup, farklı dönemler için değerlendirmeler yapılmıştır.

16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfusun büyük kitleler hâlindeki göçünün, gaza sonucu nüfusun dinsel kompozisyonunu düzenlemek, üretimin kıt faktörü emeğin azalması nedeniyle artı ürünün azalmaması ve son olarak güvenlik ve düzenin sağlanabilmesindeki zorunluluklar nedeniyle olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde insanların zorunlu yer değiştirmelerinin sürgün sistemi ile kurumsallaştırıldığı, merkezî otoritenin denetimini kurmaya çalıştığı belirtilerek, aynı dönemde bu zorunlu göçler öncesi derviş göçlerine vurgu yapılmıştır.

17 ve 18. yüzyıldaki göçlerin konar göçer aşiretlerin iskânı şeklinde olup, bazı özendirmeler kullanılarak aşiretlerin iskânlarına ilişkin değişiklikler yapılmaya çalışıldığı belirtilerek, kırdan kente olan göçlerin eski yerlerine gönderilme çabaları ile sonlandırılmaya çalışıldığı ifade edilmiştir.

19. yüzyılda imparatorluğun küçülme sürecine girmesi nedeniyle, özellikle Balkanlardaki ulus devletlerin oluşumuyla Türk-Müslüman kitleler üzerindeki baskılara bağlı olarak kitlesel göç hareketlerinin başladığına yer verilmiştir. Bunun dışında İmparatorluğun kapitalist ilişkilere girmesi ve özel mülkiyet benzeri hakların gelişmesi; nüfus hareketlerinin gönüllü hâle gelmesi ve devletin rolünün azalmasını beraberinde getirmiştir.

18. yüzyılda Rusya'nın genişlemesine paralel olarak Kırım'dan büyük göç dalgalarının yaşanması, Kafkasya'dan kitlesel göçlerin yaşanması, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında Büyük Balkan Göçü'nün yaşanması sonucunda bu büyük göçlerin, özel örgütlenmeleri ve politikaların gelişimini zorunlu kıldığı sonucuna varılmıştır. Büyük göçlerle gelenlere toprak sağlama konusunda izlenen politikaların toplumsal sonuçları ve geldikleri bölgelere göre İmparatorluğa ekonomik artılarının olduğu vurgulanmıştır.

1857 sonrasında göçlerin serbest hâle gelmesiyle beraber bundan en çok yararlananların Bulgar ve Yahudilerin olması nedeniyle 1880 sonrasında Osmanlı'nın yabancı yerleşimlerine karşı dikkatli davrandığı belirtilmiştir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümü 1912-1922, 1923-1950 ve 1950 sonrası olarak incelenmiştir. 1912-1922 dönemindeki savaşlar nedeniyle çok ciddi nüfus kayıplarının yaşandığı ve zorunlu yer değişimlerinin dünyada ilk kez uluslararası anlaşmalara konu olduğu belirtilmiştir. İlk nüfus mübadele anlaşmalarının Balkan Savaşı sonrasında yapılmasını takiben yaşanan diğer savaşlar sonrasında Anadolu nüfus kompozisyonunda ve etnik yapısında önemli

değişiklikler olduğu ve etnik yapının genel olarak homojenleştiği ifade edilmiştir.

Çalışmanın 1923-1950 dönemi Türkiye'de dıştan göç alma sürecinin devam ettiği, dışarıya kitleler hâlinde göç verilmediği, Doğu Anadolu'daki ayaklanmalar nedeniyle kanunlarda iç iskana getirilen hükümlerle zorunlu nüfus değiştirmelerinin yaşandığı dönem olmuştur.

1950 sonrasında iskan konusunda kentlerin öneminin arttığı, Türkiye dışındaki Türklerin göçlerinin devam ettiği, planlı kalkınma nedeniyle zorunlu yer değiştirmelerin ve doğal afetlerden korunma amacıyla yer değiştirmelerin olduğu dönem olmuştur.

Bu çalışmanın sonucu olarak zaman içerisinde devletin niteliğindeki değişimlere göre yer değiştirmelerin dayanakları da değişmekte, farklılaşmakta, kurumsallaşması ve biçimleri yeniden oluşmaktadır.

Kitabın yedinci çalışması “Türkiye'de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi”dir. Çalışmada küreselleşen ve bilgi toplumuna geçisi sağlayan dünyada insan-yer ilişkisinin nasıl değişeceğine ve ne tür yeni uyum sorunları ile karşılaşılacağına yönelik değerlendirmeler yer almaktadır. Bu değerlendirmeler sonucunda kişinin mekânda yer değiştirmesinin hangi nedenlere dayandığı, göç kararının ne şekilde alındığı, göç edenlerin kişilikleri, sosyal sistemde ne tür sorunlarla karşılaştığı, ne tür uyum sorunları oluştuğuna ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu değerlendirmeler sonrasında küreselleşme ile birlikte yeni bir yerleşme yapısı oluştuğu ve bu yapının ilerleyen zamanlarda gelişme düzeyine göre artacağı sonucuna varılmıştır.

“Türkiye'de İç Göç Çalışmalarını Canlandırabilmek İçin Yeni Bir Sorunsal Alanı Oluşturmanın Gerekliliği Üzerine” isimli çalışma, kitabın sekizinci çalışmasıdır. Bu çalışmada göç konusundaki çalışmaların dış göç üzerine yoğunlaştığı, iç göç ile ilgili çalışmalarda ciddi duraklamalar olduğu belirtilmiştir. Bunun nedeni olarak kentleşmenin sonuna geldiği ve iç göç çalışmalarının yeni sorunsallara ihtiyacı olduğu vurgulanmıştır.

İllerarası göç hareketlerinde uyum sorunlarının azalmakta olduğu, göç konusunda uzun dönemli uyum ve politika üretme konusuna ağırlık verilmesinin faydalı olacağı belirtilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma açısından göç politikalarının nasıl kullanılması gerektiği, kalkınma kuramlarına göre değerlendirilmiştir.

Çalışmada son olarak göç kavramı yaşam güzergâhlarının kesişim noktaları olarak değerlendirilmiş; günümüz yaşamındaki elektronik ilişkilere değinilerek, buna uygun beyin göçü politikalarının önemi vurgulanmıştır.

Kitabın dokuzuncu alışması “Türkiye’de Nüfusun Mekânsal Dağılımında Yaşanan Gelişmeler (1935-2000)”dir. Çalışmada nüfusun mekânsal dağılımının 1935-2000 yılları arasındaki değişme süreci 14 nüfus sayım sonuçlarına göre üç farklı teknik ve üç farklı düzeyde incelenerek betimlenmeye çalışılmıştır. Buna göre illerin görelü üstünlük göstergelerine göre değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çalışmanın sonucunda Türkiye’de nüfusun yeniden dağılım süreçlerinde ekonomik fırsatların etkin olduğu sonucuna varılmıştır.